

НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

ИЗВЕШТАЈ О ПРЕГЛЕДУ И ОЦЕНИ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ *Духовно сродство у народним песмама Срба са Косова и Метохије* Марије Миљковић

I ПОДАЦИ О КОМИСИЈИ

1. Датум и орган који је именовано Комисију:

Комисију је именовало Наставно-научно веће Филолошког факултета Одлуком број 3/4 од 14. 3. 2022. године.

2. Састав Комисије:

1. др Бошко Сувајџић, редовни професор, Филолошки факултет Универзитета у Београду, ментор

Ужа научна област: Српска књижевност

Датум избора у звање: 21. 1. 2015. године

2. др Валентина Питулић, редовни професор, Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, члан

Ужа научна област: Народна књижевност

Датум избора у звање: 01. 4. 2013. године

3. др Данијела Петковић, виши научни сарадник, Институт за књижевност и уметност у Београду, члан

Ужа научна област: Српска књижевност

Датум избора у звање: 24. 2. 2020. године

II ПОДАЦИ О КАНДИДАТУ

Име, име једног родитеља, презиме	Марија, Душан, Миљковић
Датум и место рођења	2. 3. 1983. године, Гњилане
Наслов магистарске тезе	

Датум и место одбране маг. тезе	
Научна област из које је стечено академско звање магистра наука	

III НАСЛОВ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Духовно сродство у народним песмама Срба са Косова и Метохије

IV ПРЕГЛЕД ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Докторска дисертација мср Марије Миљковић *Духовно сродство у народним песмама Срба са Косова и Метохије* садржи 282 стране. Рад се састоји из неколико тематских целина. У *Уводним напоменама* представљен је општи преглед категорија духовног сродства у систему кодова усмене културе Срба на Косову и Метохији. У поглављу *Преглед владајућих ставова и досадашња истраживања* дат је хронолошки приказ мултидисциплинарних истраживања етнолога, антрополога и фолклориста који су се бавили овом темом. Теми духовног сродства приступа се са становишта митолошке архаике, лирске обредности и епске сижејности. Експлицитно је исказано да у систем духовног сродства спадају кумство, побратимство/посестримство, посињење и сродство по млеку. Призећивање, војводство и старосватство, које су поједини истраживачи апострофирани као форме духовног сродства на Косову и Метохији, с разлогом су сврстани у посебне категорије усмене културе.

Мотив духовног сродства у народној поезији Срба са Косова и Метохије представљен је из перспективе методолошког плурализма. У трећем поглављу дато је образложење методолошког приступа, у оквиру којег су дефинисани: предмет и циљ истраживања, задаци, хипотезе, узорак, методе и технике истраживања, као и варијабле и значај истраживања. Основни поступак при планираном истраживању био је интердисциплинарни, с тим што су се, као помоћни, користили још и аналитички, структуралистички и семиотички приступ. Истраживања су обухватила корпус усмене грађе која је забележена у 19. и 20. веку.

У првом делу рада хронолошки се, са књижевноисторијског и књижевнотеоријског становишта, обрађује корпус лирских и епских песама забележених на територији Косова и Метохије у 19. и 20. веку (Јастребов 1889; Дебељковић 1984; Бован, Љубица и Даница Јанковић, *Цариградски гласник*, Бранислав Нушић, Татомир Вукановић и др.). У другом делу рада акценат је на етнографским и антрополошким истраживањима народних веровања, обреда и обичаја који су у непосредној вези са институцијом духовног сродства. Теренско истраживање (метода интервјуа) у другом делу рада предузето је како би се, откривањем очуваних облика духовног сродства на простору Косова и Метохије, извршила квалитативна поређења штампаних збирки у 19. и 20. веку са синхроним стањем. У трећем

одељку спроведено је квантитативно анкетно истраживање на узорку од двеста тридесет шест испитаника. Кандидаткиња је тежила да самери резултате добијене анкетним истраживањима са књижевнотеоријским анализама мотива духовног сродства и функција њихових носилаца забележених у народним песмама, како би се функционално повезали фолклористички и етнографско-антрополошки приступи обрађеној теми.

Поред основне књижевнотеоријске анализе корпуса народних песама Срба са Косова и Метохије, у раду су примењене још и методе статистичке обраде података на основу теренског истраживања актуелног стања обредно-обичајне праксе у 20. и 21. веку. Како би дијахронијски приказ песничке грађе и симболичких кодова усмене културе био што потпунији кандидаткиња је спровела синхрону квалитативну и квантитативну анализу распрострањености обредне праксе и „народне институције“ духовног сродства на терену.

У поглављу *Резултати истраживања* приказана је анализа резултата спроведених истраживања. Овај део се дели на четири пододељка у којима је дата анализа резултата истраживања на корпусу песама, посебна анализа резултата спроведеног истраживања методом интервјуа (квалитативна метода), као и анкетног истраживања (квантитативна метода) и дискусија. Последње поглавље чине закључна разматрања.

V ВРЕДНОВАЊЕ ПОЈЕДИНИХ ДЕЛОВА ДОКТОРСKE ДИСЕРТАЦИЈЕ

Тема докторске дисертације кандидата мср Марије Миљковић припада оним областима науке о књижевности и фолклористике којима је у нашој науци до сада посвећивано релативно мало пажње. Стога је истраживање Марије Миљковић о духовном сродству у народним песмама Срба са Косова и Метохије у 19. и 20. веку фолклористичко истраживање пионирске природе. Покушаји повезивања усмено-поетске и етнографске грађе нису у потпуности ни систематски спроведени будући да су досадашња истраживања била углавном дескриптивне природе и фрагментарна. С друге стране, интердисциплинарним приступом и литературом коју је користила, кандидаткиња је показала суверено познавање усмене грађе и методолошки плурализам фолклористичко-антрополошког истраживања задате теме. У дисертацији мср Марије Миљковић духовно сродство се анализује у контексту усмене поезије, али и као део целовитог обреда и „живе“ традиције у склопу симболичких кодова народне културе. Кандидаткиња се стога, поред анализе грађе, бавила још и временом и местом обредне праксе у етнографској анализи обичајне праксе Срба на тлу Косова и Метохије у специфичним историјским и геополитичким околностима. Говорећи о садржини и мотивима духовног сродства у усменој књижевности, али и у систему традицијске културе, мср Марија Миљковић се посебно позабавила њиховим симболичким значењима и функцијама. Кандидаткиња је из књижевнотеоријске перспективе тумачила елементе духовног сродства са становишта међуодноса жанр – мотив – функција, али се позабавила и семантизовањем мотива духовног сродства у њиховој симболичкој функцији и сложеној културолошкој димензији. Све је то допринело сагледавању једног важног сегмента усмене књижевности и фолклора у одређеном историјском контексту у етнокултурном ареалу Косова и Метохије који се одликује изразито традицијским архаичним кодovima и снажним обрасцима усмене културе.

Истраживање је обављено у три основна типа: 1. фолклористички приступ народним песмама са Косова и Метохије; 2. етнографско-антрополошка анализа савремених теренских записа о духовном сродству; 3. статистичко истраживање анкетног типа.

Прво истраживање односи се на усмено-поетски корпус који је коришћен за изучавање формулисане теме. Анализиране су народне песме свих жанрова у којима је пронађен мотив духовног сродства (епске песме, епско-лирске, лирске песме). Ово истраживање је имало више циљева, међу којима се издвајају: идентификација мотива духовног сродства и њихова функција у народној поезији Срба са Косова и Метохије; истицање комплексности односа међу духовним сродницима у народним песмама и народној традицији; улога духовног сродства у функцији карактеризације јунака епских песама; издвајање сижејних модела у којима су заступљени облици духовног сродства у народним песмама Срба са Косова и Метохије; компаративно-типолошко поређење песама у којима су заступљени облици духовног сродства на Косову и Метохији са песмама Вукових збирки и предвуковских записа; бележење/записивање још увек живих и функционалних облика симболичких кодова духовног сродства; истраживање значаја и значења духовног сродства међу млађом популацијом на Косову и Метохији. У ту сврху, спроведена је анкета у којој је учествовало 236 (двеста тридесет и шест) испитаника узраста од 21 (двадесет једне) до 45 (четрдесет пет) година старости.

Када је реч о теренском истраживању добијени резултати укључили су важне социолошке параметре (пол, узраст, степен образовања, место становања – сеоска или градска средина), који су омогућили перципирање важних информација о значају елемената традицијске културе за опстанак српског народа на Косову и Метохије у специфичним друштвеним и историјским условима. У закључној анализи резултати анкетног испитивања упоређени су са фолклористичким истраживањима у првом делу рада.

VI СПИСАК НАУЧНИХ И СТРУЧНИХ РАДОВА КОЈИ СУ ОБЈАВЉЕНИ ИЛИ ПРИХВАЋЕНИ ЗА ОБЈАВЉИВАЊЕ У ОКВИРУ РАДА НА ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Миљковић, М. (2013). Марко Краљевић (запис Дене Дебелковића, интернационални мотив муж на свадби своје жене). *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XLIII (књига 1), Косовска Митровица: Филозофски факултет, 273–283.

Миљковић, М. (2014). Прилог проучавању Маркових мегдана на корпусу епских песама са Косова и Метохије. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XLIV (књига 1), Косовска Митровица: Филозофски факултет, 17–36.

Миљковић, М. (2014). Љуба Краљевића Марка у епским народним песмама са Косова и Метохије (повод за сукоб и кључ разрешења). *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XLV (књига 1), Косовска Митровица: Филозофски факултет, 327–340.

Миљковић, М. (2016). Жанрови народне књижевности у стваралаштву Григорија Божовића. *Поетика Григорија Божовића (тематски зборник водећег националног значаја)*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет у Нишу, Културни центар „Стари Колашин“ у Зубином Потоку, 237–255.

Миљковић, М. (2016). Златна јабука и девет пауница (драматизација народне бајке). *Школски час српског језика и књижевности*, бр. 2, Београд: ИП *Ваша књига*, 77–88.

Миљковић, М. (2017). Задушнице у селу Ладовица – некад и сад. *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини*, XLVII (књига 4), Косовска Митровица: Филозофски факултет, 239–256.

Миљковић, М. (2018). Духовно сродство у народној традицији Срба на Косову и Метохији. *Савремена српска фолклористика V, Фолклорно наслеђе Срба са Косова и Метохије у словенском контексту*. Питулић, Валентина, Сувајџић, Бошко и други (ур.). Београд, Призрен, Нови Сад: Удружење фолклориста Србије, Богословија „Светог Кирила и Методија”, Матица српска, 283–300.

Миљковић, М. (2020). Нахоче – дете рођено у ванбрачној вези и дете-јунак у српским народним епским и епско-лирским песмама. *Савремена српска фолклористика VII*, Крушевац: Удружење фолклориста Србије, Народна библиотека у Крушевцу и Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду, 453–466.

Миљковић, М. (2020). Чуvari идентитета (Валентина Питулућ. Саздаде се бела црква. Српско народно стваралаштво Косова и Метохије. Андрићград: Андрићев институт, 2018, 308 стр). *Фолклористика*, 5/1, Београд: Удружење фолклориста Србије, 279–289.

Миљковић, М. (2020). Кад кум иде сва се земља тресе. Спречи ти је кум него род (записи са терена о народној установи кумства на северу Косова и Метохије). *Савремена српска фолклористика 9* (књига апстраката и програм скупа), Аранђеловац: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“ у Београду, Центар за културу „Вук Караџић“ у Лозници, Научно образовно-културни центар „Вук Караџић“ у Тршићу, 43.

VII ЗАКЉУЧЦИ ОДНОСНО РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

У докторској дисертацији мср Марије Миљковић дат је преглед досадашњих истраживања облика духовног сродства у традицијској култури Срба. Установљено је да су у изучавању ове теме до сада примат имали етнологзи и антрополози. Из компаративно-типолошке перспективе констатовано је да је духовно/ритуално или вештачко сродство познато свим словенским народима. Иако су поједини истраживачи у духовно сродство сврстали и призећивање, војводство и старосватство, кандидаткиња истиче да ова духовна веза у народним песмама Срба са Косова и Метохије изричито подразумева кумство, побратимство/посестримство, посињење и сродство по млеку.

Резултати истраживања подељени су на три одељка. У првом делу анализирани су народне песме Срба са Косова и Метохије у којима је опеван мотив духовног сродства. Други део садржи грађу са терена, односно савремене теренске записе и њихову анализу. У трећем делу дати су резултати спроведеног анкетног истраживања.

Мотиви духовног сродства заступљени су у свим жанровима и тематским круговима народне поезије забележеним на тлу Косова и Метохије. Посебно су распрострањени у епским песмама (највише у тематском кругу о Марку Краљевићу, у песмама средњих времена/хајдучког и ускокског циклуса), али и у легендарним, новелистичким песмама и баладама. Када је реч о лирској народној поезији, мотиви духовног сродства најзаступљенији су у сватовским песмама.

Побратимство између људи различитих конфесија забележено је у народним песмама и на терену при чему се као главни разлог ступања у ову духовну везу наводи заштита од опасности. Учвршћивање побратимских односа кумством такође је познато у традицијској култури српског народа на северу Косова и Метохије, с тим што су разлози преласка из једног духовног сродства у друго (из побратимства у кумство) другачији. Док се у песмама пева о учвршћивању односа као о једином могућем решењу којим се спречава сигуран конфликт, у традицијској култури као једини разлог наводи се поуздано/верно пријатељство које духовни сродници желе још више да учврсте везом кумства будући да, према традицијским правилима, побратимски однос траје за живота двојице побратима, а кумство се преноси на њихове потомке. У вези са овим, анкетно истраживање је показало да је кумство најраширенија народна установа те да се по броју испитаника и њихових одговора на ово питање, духовна веза кумства ставља изнад духовне везе побратимства.

Као и у песмама, и савремени теренски записи показали су комплексан однос међу духовним сродницима, од разлога и начина склапања духовног сродства до поштовања обавезе које оно подразумева. Међусобни односи духовних сродника, као и односи унутар породица орођених страна, указују на то да су се одређени обичаји и обреди модификовали. Етнолошка истраживања су показала да још увек постоји обичај позивања кума на свадбу, и на крсну славу, са погачом и ракијом. Такође се задржао и обичај даривања кума на свадби.

Када је реч о мотиву кумства у српској народној поезији са Косова и Метохије, песме показују да је улога кума изузетно значајна и да је куму указивано велико поштовање, и то приликом обраћања и при дочекивању духовних сродника, приликом даривања, испраћања духовних сродника, наздрављања на свадби, тражења помоћи услед ропског положаја. Када је разматран, конкретно, мотив кумства у епским песмама, као закључак се само издваја неверно кумство које народни певач апсолутно увек сурово кажњава, без прилике да се грешник искупи. Од лирских песама, кумство је најзаступљеније међу сватовским песмама, а од осталих врста лирских песама овај мотив проналазимо само још у једној верској песми. У сватовским песмама кум је најважнији гост, неприкосновени, а његова најприоритетнија функција је брига о младожењи и невести. У сложеном обреду прелаза кум посредује између младожење и предака, па даривање које се јавља у песмама кандидаткиња повезује са жртвом која се приноси прецима. У традиционалној култури српскога народа на Косову и Метохији, како је теренски рад показао, облике кумства чува обредно-обичајна пракса, а кум представља најважнију особу у колективној свести. Њему се указује посебно поштовање јер се верује да ће непоштовање кума бити строго санкционисано. Једном речју, поштовање кума значи напредак у сваком погледу, непоштовање – суноврат појединца или неког његовог потомка, неретко и целе породице. Што се тиче улоге кума у обичајима животног циклуса, кандидаткиња је констатовала да је још увек жив обичај шишања детета, али и да он више не постоји самостално већ се одвија у склопу обреда крштења.

Заштитнику кумства и побратимства, Светом Јовану, посвећен је један одељак рада. Анкета је показала да се заштитником кумства и побратимства могу сматрати још и Свети Сава, Свети Илија и Свети Георгије. У песмама са Косова и Метохије као посебна врста лирских зимских обредних песама издвајају се песме о овом светитељу, јовањске песме. Иако је у песмама опеван мотив који је присутан и у лирским верским песмама са других територија, приметна је разлика међу њима. Она се огледа у контаминацији паганских и хришћанских мотива, чије разлоге треба тражити у присуству Цркве и духовног наслеђа предака на овој територији.

Сви облици духовног сродства конзервирани у усменој поезији делимично су сачувани и у ритуалној пракси, о чему сведоче и савремени теренски записи. Резултати овог квалитативног истраживања приказани су у посебном одељку дисертације. Општи закључак би био да се на терену могу затећи све врсте духовног сродства коме народ на Косову и Метохији придаје посебан значај, али највише записа забележени су о кумству и побратимству, мање о посињењу, а најмање (само два) записа о сродству по млеку. Према мишљењу већине саговорника, духовно и крвно сродство више нису еквивалентни, већ је духовно сродство у народу преузело примат. Ово истраживање показало је да су људи северног дела Косова и Метохије у духовну везу побратимства/посестримства улазили из више разлога. Потврђено је да се та веза може склопити онда када је један од будућих сродника у некој невољи; у том случају, веза се може склопити на лицу места или на гробу.

У народним песмама Срба са Косова и Метохије пронађени су мотиви побратимства/посестримства и кумства као облици духовног сродства, при чему је фреквентнији мотив побратимства, док мотив посињења/усвајања и сродства по млеку није опеван. Духовни сродници утичу на карактеризацију епског јунака, углавном имају функцију помагача, али у зависности од сижеа у којем се јављају, није искључено да могу прећи у делокруг противника. У том случају, сходно етичким правилима које је народна традиција поставила као императив, духовно сродство се прекида и то увек кажњавањем/смрћу оног духовног сродника који је направио морални преступ. Мотив духовног сродства у анализираним песмама опеван је и као вид ширења социјалних веза, и то углавном у епским песмама у којима духовни сродници не припадају истом друштвеном слоју или су различите вероисповести. Прожимање делокруга противника и помагача/помоћника односи се на оне сижее у којима је опевано духовно сродство између протагонисте и натприродног бића односно виле. У том случају, вила мења свој делокруг и од противника, гласника или жртве постаје помагач/помоћник. Значај и значење мотива духовног сродства у великој мери повезано је са народним установама духовног сродничког система Срба будући да су савремени теренски записи и квантитативно истраживање показали да је обредно-обичајна пракса, иако модификована, још увек присутна у традицијској култури те да је њен значај изузетно велики.

VIII ОЦЕНА НАЧИНА ПРИКАЗА И ТУМАЧЕЊА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

У докторској дисертацији мср Марије Миљковић „Духовно сродство у народним песмама Срба са Косова и Метохије“ први део је остао у оквирима фолклористичког проучавања мотива побратимства/посестримства, кумства и осталих форми духовног сродства

у народној поезији. Други и трећи део – теренски записи (методом интервјуа) и анкета (квантитативном методом) – представљали су заокрет ка етнолошко-антрополошким проучавањима обичаја успостављања духовног сродства. Интервју и анкета превасходно су усредсређени на дијахроне дистинкције, као и на заступљеност обичаја, информисаност учесника интервјуа/анкете и дистрибуцију различитих манифестација обичаја духовног сродства према полу и месту живљења. У завршном делу рада, ауторка је закључке интервјуа и анкете самеравала са оним што нуди лирска и епска поезија и тематски усмеравала ка закључцима првог дела дисертације. У покушају да одговори на питање колико се одређени мотив/обичај конзервиран у усменој поетској творевини сачувао или изменио у ритуалној и свакодневној пракси, о којој сведоче теренска и анкетна истраживања, мср Марија Миљковић је отворила простор за даља фолклористичка, али и етнолошко-антрополошка истраживања.

IX ПРЕДЛОГ

Мср Марија Миљковић је у докторској дисертацији *Духовно сродство у народним песмама Срба са Косова и Метохије* показала одлично познавање грађе и способност мултидисциплинарне анализе дела усмене књижевности и елемената традиционалне културе, као и завидну вештину статистички прецизног презентовања научних резултата. Комисија оцењује докторску дисертацију мср Марије Миљковић као научно подстицајан и истраживачки релевантан рад и предлаже Наставно-научном већу Филолошког факултета да прихвати позитиван Извештај и покрене процедуру за одбрану ове докторске дисертације.

ПОТПИСИ ЧЛАНОВА КОМИСИЈЕ:

др Бошко Сувајџић, редовни професор (ментор)

др Валентина Питулић, редовни професор

др Данијела Петковић, виши научни сарадник